

ЗАГЛЪХНАЛО ЕХО

снимка: Симеон Стефанов
оформление: Симеон Стефанов

ЕДНА ОСОБЕНОСТ НА ВРАЖДЕБСКИЯ ГОВОР¹

Беньо Цонев²

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

A FEATURE PARTICULAR TO THE VRAZHDEBNA VARIETY

Benyo Tsonev

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Село Враждебна се намира на осем километра източно от София край Орханийското шосе до тъй наречения *Враждебски мост* на Искър. Състои се от две части: Стара и Нова Враждебна, но в по-старо време Стара Враждебна се казвала Мехмед Паша Махлеси, защото била заселена от аргати на Мехмед Паша, който имал чифлик там. Затова старовраждебци наричат и до днес тая махала на присмех *Робскàта махалà*.

За по-старата история на селото не можах да узная много нещо. В Стара Враждебна има една срутена черква, за която напразно разпитвах откога е съборена; не знаят даже на кой светец е. По зидове и по градеж прилича на старинско здание, па и трябва да е доста отдавна съборена и запусната, защото в едното ѝ къоше до западните врата отляво се вижда един дънер от черница, стара най-малко половин век; значи най-рано преди петдесет години тая черква е била не само напусната, но и вече разкрита, както днес, за да може това дърво тъй спокойно да проникне и порасте. Черквата ще да е била едно време цяла зографисана, защото и досега личат тук-там по зидовете рисунки и бои; даже се забелязват и *образи* над главните врата – вътре, отляво и отдясно, по три лика в елиптически кръжила. По всяка вероятност черквата е била на св. Георгия, първо, защото и сега служат, т.е. правят оброк, на Гергьовден там и второ, защото в черквата се намира част от камен светилник, на който още хубаво личи писано: **сїи свещник ... свети георг...**

Току-до черквата се вижда старо гробище с хубаво издялани кръстове, каквито рядко се срещат по нашите села и каквито видях още във Видинско Ново село. Освен

---

¹ Настоящият текст е публикуван в Периодическото списание на Българското книжовно дружество в София, год. 14 (1902 г.), кн. 63, св. 1/2, с. 108-113.

² Тия ми бележки са плод на две разходки до Враждебна, първо с няколко мои студенти, а подире сам.

причудната скулптура на тия кръстове, обърна ми внимание и това, че на много гробове се срещат по два и даже по три кръста един зад други – види се според числото на покойниците в същия гроб.

Нека други по-вещи от мене изучават тия старини, аз ще се спра главно върху говора на село Враждебна, за да изтъкна една любопитна негова особеност.

Враждебският говор спада към северозападните *ш-жд*-говори, софийски тип, но вече при самата граница към централните говори. Оттатък Искъра, пет километра далеч от Враждебна, в село Челопечане, владее вече напълно централен говор: *к'е*, даже и *ще*, наместо *че*, а наместо коренно *ж* и в 1 л. ед. ч. сег. у глаголите *а* наместо *ем*, *им*. Не е чудно тогава, че и сама Враждебна е повлияна от централните говори, та и там казват *к'е* наместо обикновеното софийско *че* (*к'е* идем наместо *че* идем), па освен това още и: *кля̀бо*, *кля̀бѐ*, *тра̀ба*, *искра̀ти*, *краг* наместо: **кля̀бо**, **тра̀ба**, **кря̀тити**, **кря̀гъ**. Но инак враждебският говор си е пак софийски, и то *източнософийски*, и се различава от съседните нему централни говори по това, че *ж* е изяснено само в окончанията и суфиксите, докато в коренните срички (с изключение на горните думи) си е пак *ъ*: *па̀днàл*, *па̀днàа*, *женà*, ала *пъ̀т*, *мъ̀ж*, *зъ̀б*, *гъ̀ба*, *мъ̀ка*. Освен това 1 л. сег. вр. у глаголите по I и II спр. окончава на *-м*: *плетем*, *видим*, докато в централните говори зад Враждебна същата форма окончава на *-а* (*плета*, *вида*).

Другите свойства на тоя говор са еднакви с най-близките на столицата говори, затова и за тях няма да говоря, а ще се спра главно върху една особеност на тоя говор, която го отличава не само от най-близките нему софийски говори, ами и от *всичките досега познати български говори*. Тази особеност се състои в това, че по тоя говор не само старото лабиално *л* изчезва, което нещо е общо на всичките български говори, ами изобщо всяко *омекчено* или *йотувано л* изчезва, па се изговаря наместо него просто *ј*; тъй по враждебски казват не само *оста̀вям*, *за̀бавям* и пр. (наместо **оста̀вля̀ж**, **за̀бавля̀ж**), не само: *б̀јудо* наместо *б̀людо*, *Гору̀бјане* наместо *Гору̀бляне*, *п̀јунка* наместо *п̀люнка*, *Жаб̀јане* наместо *Жаб̀ляне*, *мом̀јаче* наместо *мом̀ляче*, ами още и *к̀јуч* наместо *к̀люч*, *нѐдѐна*, *кь̀дѐна* (кь̀деля), *ј̀ути* (люти), *ко̀пра̀на* (копраля), *сѐнàне* (селяне), *ко̀шу̀на* (кошуля), *чѐна̀д* (челяд), *по̀ја̀на* (поляна), *тър̀ка̀нам*, *сва̀нам* (търкалям, свалям), *пос̀тѝнам* (постилям), *шкò̀јето* (школето), *я̀на* (леля) и пр.

Явлението е само по себе си ясно и твърде последователно. Пита се, има ли го другаде и как да го обясним.

ЕДНА ОСОБЕНОСТ НА ВРАЖДЕБСКИЯ ГОВОР

В досега известните материали от българските говори срещаме твърде малко и съвсем уединени примери за такава замяна. От разпитване обаче узнах, че подобна замяна е съвсем обикновена в някои села по Врачанско, па дори и в сама Враца. Един мой студент, Христо Лазаров, живял доста време във Враца, ми съобщи следните примери: *пјоча* (плоча), *јуто* (люто), *бејѝа*, (беля), *пјус* (плюс!), *пјух* (плюх), *да пјуснеш* (плюснеш); първите три примера потвърдих сетне и по Георги Тренчин, родом от Враца, който ми обади още: *ијадо*, *вајам*, *търкајам* – с чисто *ј* наместо *л'*, докато в думи: *сејјане*, *војја*, *бјјудо*, *пјјух*, *пјјус*, чух едно много тънко, едвам забелязано *л'* пред *ј*. Според това твърде е вероятно, че враждебското *ј* за *л'* е донесено от Врачанско, може би заедно с враждебчаните. Докато си доставя по-широки сведения за обсега на тия говори със замяна *ј* за *л'*, нека видим, като как бихме си обяснили тая замяна.

Познато е, че новобългарският език се отличава от другите югоизточнославянски езици и по това, че в него старото „вметнато“ *л* (*l* epentheticum), свойствено днес още на сръбско-хърватски, словенски и руски, изчезнало; обаче българският език не отива чак до там да не търпи изобщо всяко устно *л'*, защото си се говори още вред по българските говори: *бл'удо*, *пл'уеш*, *л'улка*, *пл'ачка* и пр. Явлението, значи, що го срещаме в говора на село Враждебна (и по Врачанско), е съвсем уединено сред българските говори, та и не можем го обясни по начин, както обясняваме изчезването на устното или омекчително *л'* в българския език. Последното е морфологично явление, докато първото се дължи на фонетични причини, затова е тъй последователно прокарано, както са последователни фонетичните закони изобщо. И наистина, за да произлезе от старобългарски **коупѣнь** новобългарски *купен* причината е нѣ че новобългарски не търпи меко *пл'* (защото думи с *пл'* имаме доста: *пл'ух*, *пл'ускам*, *пл'аскам*, *пл'асък*, *пл'ава*, *пл'ачка* и пр.), а защото още в старобългарски насрещу формите с променена основа **коуп'** – имало много повече форми с непроменена основа **коупи**–, които лека-полека взимат връх над формите от основа **коуп'**– и ги изместят съвършено от езика. От 36 форми у глаголи като **коупити** 23 са с *непроменена* основа, а само 13 са с *променена*. Старото лабиално *л'* е изчезнало у глаголните форми на същи начин, както са изчезнали старите глаголни форми **виждѣ**, **рождѣнь**, **мѣшлѣахъ**, срещу които имаме днес форми с чиста основа: *виде*, *вид'а* или *вида*, *роден*, *мисл'ах* или *мисл'ех*.

Едва ли бихме обяснили иначе и спорадичните случаи с изчезнало *l* epentheticum у другите югоизточни славянски езици, както в малоруски, сръбско-хърватски и словенски. Обаче в някои словенски и хърватски говори намирам подпълна аналогия

откъм тая страна с говора на Враждебна. Венедишкото словенско наречие, именно Резанският говор, не познава меко *л'* тъкмо тѣй, както и Враждебският: *nedejo* (**недѣлж**), *krajica* (**кralица**), *zetji, roju* (**полю**), *judi* (**людие**) и пр., срв. Боудуэн де Куртенэ, Резъянскіе тексты; V. Oblak, Donesci k historični slovenski dialektologiji, II. 12. Па и чакавско-хърватското наречие тѣй също заменя *л'* с *j*, което свойство още Вук (Ковчежич, стр. 18) и Даничић (Разлике између србскога и хрватског језика, Гласник IX.) споменуват като отличителен белег между *што*-кавски и *ча*-кавски. А според Решетара (Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen, Arch. XV. 101) това свойство се среща освен по Истрия, Далмация и Рагуза, ами и в Босна (област Рама). Затова можем каза с Облака (Arch. XVI. 101), че областта на това свойство се простира от Венедишкото словенско наречие през Истрия, през Кварнерските острови и през Далмация надолу дори до Рагуза. Облак го съпоставя със замяна *dj=j*.

Сега имайки предвид, че словенско-хърватските говори, в които намираме тая замяна (*л'=j*) са сѣ близо до романски наречия, в които речната замяна си е обикновено явление, можем лесно си обясни произхода на това говорно свойство в славянските наречия. Тѣй че, питаме ли за произхода на на същото свойство в нашия Враждебски говор, едва ли бихме сбъркали, ако посочим пак романско, или по-право румънско влияние. В румънски език даже повече, отколкото в другите романски езици, се среща *j* наместо *l*: *găină* (*gallina*), *pae* (*palea*), *stea* (*stella*), та и в чисто български думи *л'* редовно минува в *j*: *îubesc* (**любити**), *kraïu* (**кralь**), *Craïova* (**кralьова**), *îubovî* (**любовь**), *ibovnic* (**любовьникъ**), *roïană* (**полюана**) и пр. Но как се е предало това румънско свойство на този инак чист български говор – дали на самото място, или пък отвън – мъчно е да се каже. Чудно е освен това как е могло да се локализира само с едно село Враждебна; поне мене не ми е известно друго селение около Враждебна с подобно свойство. Като разпитвах, има ли наоколо и други села с подобен изговор, казаха ми, че и в село Челопечане се говори тѣй; ала щом отидох на самото място, уверих се, че в с. Челопечане подобно свойство *няма*, или ако го има, то се среща само у хора, преселени пак от Враждебна.

Имайки предвид голямата звукова близост между *л'* и *j*, могли бихме да тълкуваме *j* наместо *л'* и по чисто звукофизиолошки начин. Ала за такова тълкувание са потребни повече примери за взаимна замяна между *л'* и *j*, отколкото ги има поне досега. Тѣй освен наместо някогашното лабиално *л* в българските говори, срещаме *j* наместо *л'* и в някои отделни думи, напр. покрай обикновеното *лемеш*, говори се и *ѓмеш* (ралник,

ЕДНА ОСОБЕНОСТ НА ВРАЖДЕБСКИЯ ГОВОР

палешник), покрай *таралеж*, казва се и *тараџи*, покрай *кл'охнал* (*кл'ухнал*), има и *к'охнал* (Мсб 16-17, 400), *к'оам* (*кл'оам* – удрям) – Мсб. V. 222 (от Врачанско?), да *л'ухна*, *л'ух* у Герова и Михайловски, „Наш живот“ I, 129: „Пара ли *л'ухъ* да се пилее“ – покрай обикновеното *іух*, на *юхъ*! И наопаки, наместо *юда*, срещаме у Герова *люда* – ала отде, не казва; в Ломско пък, наместо *песнопоец*, *песнопойка*, се казва *песнополец*, *песнопол'ка* (Жива стар. III. 356). Освен тия примери, едва ли биха се изброили много повече. За чудене е, че във Видинско Ново село, дето българи и власи живеят едно до друго и говорят тъй размесено, няма примери за *ј* наместо *л'*. В студията на Ст. Младенов по тоя говор (Мсб. 18, Към въпроса за езика и националната принадлежност на Ново село) намирам само един пример за *ј* наместо *л'* (*ватрај* наместо *ватрал'*) и един за обратна замяна *обл'ала* покрай *об'ала*.

В другите славянски езици, освен речните словено-хърватски говори, срещаме пак няколко, ала сравнително малко примери от подобна замяна: срещу словенското *len* има в чешки *jen*, срещу югославянското *jedva* срещаме в полски *ledwo*, срещу слов. *vrael* и пол. *wrobel* стои руското *воробей* и наопаки срещу общославянските **язьикъ**, **ѣзеро** срещаме в руските говори *язык*, *лезеро*. Ала тия примери са уединени и твърде малко, за да можем ги схвана като първоначална подлога на враждебското *ј* наместо *л'*. Освен това приведените примери за *ј* наместо *л'* едва ли биха се тълкували инак, освен като резултат на разни аналогии. Тъй напр. *ѣмеш* произлиза от първоначално *лемеш* под влияние на корен *ѣм*; *по-ѣма*, *таралеж* пък, ако приемем, че *таралеж* е първоначално, произлиза под влияние на *ѣш*, дума със същото значение. Като усамотен пример за *ј* наместо *л'* е Киречкюйското *вйам* наместо *вл'ам*: *яс ке вийам* на полатта (Солунски книжници, кн. I. 44) – пример, който много напомня за Враждебската замяна между *л'* и *ј*, ако не е някоя грешка! Остава сега да се изпита де и какви други български говори има с подобна замяна, освен тия, за които говорихме (враждебски и врачански), и дали не стоят и те в някоя връзка с тях.

Колкото до старинната на това фонетично свойство, що го намираме сега общопрокарано в говора на с. Враждебна, можем каза нещо по-положително, отколкото за произхода му. Имайки предвид именно, че по враждебски се говори наместо **лѣ** пак **ле**, а не **ѣ**: *желѣзо*, *млѣко*, *лѣто*, *плѣва*, заключаваме, че речената замяна на *л'* с *ј* не е по-стара от *прегласа* на **ѣ** (= 'а) в *е*; т. е. когато от *чел'ад* станало *чѣад*, по враждебски се говорело вече *желѣзо*, а не *жел'азо*. При това относително определяне старостта на враждебското *ј* наместо *л'* излизам, разбира се, от мисълта, че едно време в Западна

България (Софийско) звук *ѣ* е гласял тѣй, както гласи и досега в Източна България, т. е. като *'а*, за което едва ли трябва да се съмняваме.

София, 4 януари, 1902 год.

Текста подбра: Симеон Стефанов